

UDK: 82.01/09

Soxiba RASULOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti katta o'qituvchisi
E-mail: rasulovasokhiba@gmail.com

SamDCHTI dotsenti, PhD M.Oblokulo va taqrizi asosida

ADABIYOTDA YANGI UFQLAR: AMERIKA ROMANTIZMINING TAVSIFI

Аннотация

Ushbu maqolada badiiy adabiyotda romantizm XVIII-XIX asrlarda paydo bo'lishi, bu davrning o'ziga xosligi, romantik yozuvchilar go'zal va mukammal hayotni orzu qilganligi hamda o'z asarlarida xayoliy go'zal hayotni aks ettirishi, bu esa romantizm g'ayritabiyy, ajabtovur, fantastik va ideal qahramonlarni tasvirlashga intilgan oqim ekanligi haqida to'xtalib o'tilgan. Romantizm davrining Amerika adabiyotida tutgan o'rni izohlab berilgan; romantizm turli mamlakatlarda turlicha namoyon bo'lishi yoritilgan hamda romantik asarlarning lingvistik xususiyatlari tahlil qilingan. Amerika romantizmi davrining muhim jihatlari, Amerika ilk romantizmi prozasining vujudga kelishi va taraqqiyoti, bu davr prozasining shakllanishida Vashington Irving ijodining o'rni va yozuvchi nasriy asarlari lingvositistik xususiyatlarining nazariy hamda amaliy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Romantizm, adabiyotshunoslik, idealdagi hayot, doston, qissa, lingvistik xususiyat, qahramonlar, afsona.

НОВЫЕ ГОРИЗОНТЫ В ЛИТЕРАТУРЕ: ОПИСАНИЕ АМЕРИКАНСКОГО РОМАНТИЗМА

Аннотация

В статье рассматривается возникновение романтизма в художественной литературе XVIII-XIX вв., особенности этого периода, то, что писатели-романтики мечтали о прекрасной и совершенной жизни и отражали воображаемую прекрасную жизнь в своих произведениях, то есть романтизм – это течение, стремившееся к изображению сверхъестественных, удивительных, фантастических, идеальных героев. Объясняется место романтического периода в американской литературе; освещены различные проявления романтизма в разных странах и проанализированы языковые особенности романтических произведений. Раскрываются важные аспекты американского романтического периода, возникновение и развитие ранней американской романтической прозы, роль творчества Вашингтона Ирвинга в формировании прозы этого периода, а также теоретическое и практическое значение лингвистических и стилистических особенностей прозаических произведений писателя.

Ключевые слова: Романтизм, литературная критика, идеальная жизнь, эпос, рассказ, языковая особенность, герои, миф.

NEW HORIZONS IN LITERATURE: A DESCRIPTION OF AMERICAN ROMANTICISM

Annotation

This article explores the emergence of Romanticism in the literature of the 18th and 19th centuries, the characteristics of this period, and how romantic writers dreamed of a beautiful and perfect life, reflecting this imagined ideal life in their works. Romanticism is described as a movement striving to portray the supernatural, the marvelous, the fantastic, and idealized heroes. The article explains the place of the Romantic period in American literature; highlights various manifestations of Romanticism in different countries; and analyzes the linguistic features of romantic literary works. It also reveals the important aspects of the American Romantic era, the emergence and development of early American romantic prose, the role of Washington Irving's work in shaping the prose of this period, and the theoretical and practical significance of the linguistic and stylistic features of his prose.

Key words: Romanticism, literary criticism, ideal life, epic, story, linguistic feature, heroes, myth.

Kirish. Romantizm – XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida paydo bo'lgan badiiy-estetik oqim bo'lib, u inson qalbining ichki olamini, orzu-umidlarini, ideallarini tasvirlashga e'tibor qaratdi. Bu oqim, birinchi navbatda, klassitsizm va ma'rifatparvarlik davrining aqldan ustun turuvchi, qat'iy tartib-intizomli adabiyotiga qarshi harakat sifatida shakllandi. Badiiy adabiyot va san'atdagi ijodiy yondashuv, romantizm ko'plab sohalarda, ya'ni adabiyot, san'at va rang tasvirda o'z ko'rinishini namoyon qildi. 1789-1794 yillardagi birinchi fransuz burjua revolyutsiyasi bevosita Yevropada inqilobiy harakat bilan burjua munosabatlarini yuzaga keltirdi.

V.G.Belinskiy aytganidek, romantizmning ildizlari qadim zamonlar (antik adabiyot)ga borib taqaladi. Qadimgi romantizm metod hoida emas, balki unsur, tendensiya (oqim) tarzidagi romantizm (to'g'rirog'i romantika) bo'lgan. Badiiy adabiyotdagi romantika necha-necha asrlilik tarixga ega.

“Romantizm Ovrupo va Amerika mamlakatlari adabiyotlaridagina emas, balki rus adabiyotida, Sharq xalqlari adabiyotlarida, shu jumladan, o'zbek adabiyotida ham chuqur ildiz otgan” [1].

Romantik yozuvchi qandaydir go'zal va mukammal hayotni orzu qiladi, ammo o'z orzusidagi turmush tarzini mavjud borliqdan topa olmaydi. O'z atrofidagi muhitdan norozi bo'ladi, uni tasvirlashdan ko'ra xayolidagi go'zal hayotni aks ettirishni afzal deb biladi. Romantizmning yirik vakillaridan biri Jorj Sand realist yozuvchi O.de Balzak bilan qilgan suhbatida shunday degan: “Siz insonni hayotda qanday ko'rsangiz shunday, aynan tasvirlaysiz. Men bo'lsam, insonni qanday ko'rishni xohlasam, shu taxlitda tasvirlayman” [2]. Demak, romantizm inson qanday bo'lsa, shundayligicha emas, aksincha, qanday bo'lishi kerak bo'lsa (ijodkor nazarida) o'shanday ko'rsatilar ekan [1].

1783-1830-yillar davomida badiiy adabiyotning tarixiy jarayonida muhim o'rin tutgan romantizm uslubi va bundan avvalgi Uyg'onish davri adabiyoti g'oyalarini o'zaro qiyoslovchi obrazlarda Romantik davrning xarakterli tomonlari ajralib turadi, unda ruh, qalb va his-tuyg'ularning yondashuvi yaqqol namoyon bo'ladi. Bu davr ijtimoiy hayotida insoniyat intilishlari va turmush muammolariga urg'u berish tamoyiliga asoslanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Jahon adabiyotida romantizmning yorqin ifodasi turli ko'rinishda badiiy ijodga kirib keldi. Nemis yozuvchilari va nazariyotchilarining Iyon maktabi V.G.Vakkenroder, Novalis (Fridrix fon Xardenberg) aka-uka Fridrix va Avgust Shlegellar va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan romantik estetika va dunyoni romantik his etish asoslari nemis romantizmining birinchi avlodi vakillari ijodida o'zining dastlabki samalarini berdi (I.L.Tikning "Etik kiygan mushuk" komediyasi, Novalis (Fridrix fon Xardenberg)ning "Tun madhiyalari" lirik turkumi hamda "Genrix fon Ofterdingen" romani va b.). Nemis romantiklarining ikkinchi avlodi (aka-yka Grimmilar maktabi) din, milliy o'tmish va xalq og'zaki ijodiga ko'proq qiziqdi (L.Arniv va F.Brentano to'plagan "Bolaning sehrli shoxi" xalq qo'shiqlari to'plami. Shu davrda lirik she'riyat ham kamol topdi (Y.Eyxendorf). Folklorshunoslik va adabiyotshunoslikdagi birinchi yo'nalish – mifologik maktabga asos solindi.

Jamiyat va insoniyat taraqqiyoti muammolariga e'tibor qaratish, tarixiy jarayonning ziddiyatli, hatto halokatli oqibatlarga olib borishi mumkinligini his etish ingliz romantizmiga xos xususiyatlardir. Dunyoni aql-idrok yordamida qayta qurish mumkinligiga ishonmagan shoirlar avlodi (U.Vordsvort, S.T.Kolrij, R.Sauti) insonning botiniy hissiyotiga chuqurroq kirishni targ'ib qildilar. Milliy o'tmish va xalq og'zaki ijodiga qiziqish Valter Skottning Yevropa adabiyotidagi tarixiy roman janriga asos solishi va o'rta asrlar hayotidan olingan romantik asarlarning maydonga kelishi bilan yakunlandi. "Londonlik romantiklar" guruhi vakili J.Kits she'riyatida dunyoning va inson tabiatining go'zalligi o'z in'ikosini topdi. Kurash va norozilik kayfiyati bilan yo'g'irilgan J.N.Bayron va P.B.Shelling romantik ijodi ingliz romantizmi o'z taraqqiyotining yuksak bosqichiga kirganini namoyish etdi.

Fransiyada klassitsizm an'analari uzoq vaqtgacha o'z kuchini saqlab keldi. Shu tufayli romantizmning fransuz adabiyoti va san'atiga kirib kelishi katta qiyinchilik bilan kechdi. Faqat XIX asrning 20-yillaridagina romantizm fransuz adabiyotidan o'zining munosib o'rnini egalladi. Ma'rifatparvarlik davri merosi va o'tmishdagi adabiy an'alar bilan uzviy aloqa, davrning dolzarb ijtimoiy-siyosiy muammolariga qiziqish fransuz romantizmining ajralmas xususiyatlaridir. Fransiyada romantizmning shakllanishi, birinchi navbatda, liro-psixologik roman va qissa janrlarining yaratilishi bilan bog'liq (F.R.Shatobrianning "Atala" va "Rene", J.Stalning "Deolfin" va "Korina yoki Italiya", E.P.Senankurning "Oberman" asarlari va b.).

Fransuz romantizmi davrida she'riyat, ayniqsa, gullab yashnadi (A.Lamartin, V.Gyugo, A.Vini, A.Myusse, Sh.O.Sent-Byov va b.). Eski san'at tarafdorlari bilan qizg'in kurash natijasida romantik drama janri ham tantana qilib, teatr sahnalaridan munosib o'rin egalladi (A.Dyuma, V.Gyugo, A.Vini, A.Myusse). Roman janrlarining psixologik (A.Myusse), tarixiy (A.Vini, O.de Balzak, P.Merime) va ijtimoiy (V.Gyugo, Jorj Sand, E.Syu) turlari maydonga keldi. Romantizm adabiy tanqid sohasida ham o'z nishonlarini berib, Sent-Byov asoschisi bo'lgan biografik metodning tug'ilishiga zamin hozirladi.

Rossiyada romantizmning tug'ilishi 1812-yil Vatan urushidan keyingi milliy yuksalish davri bilan bog'liq. Rus adabiyotida romantizm kurtaklari romantik doston janri

(masalan, A.S.Pushkin "Janubiy dostonlar")ning yuzaga kelishi bilan aniqlik kasb etdi. Bayronning Sharq dostonlari ta'sirida yozilgan rus romantik dostonlarida yangi tasvir tamoyillari ko'zga tashlandiki, bular bosh qahramon taqdiri tasvir etilganligi, doston matnidagi uslublarning rang-barangligi, ijodkorning tarixiy haqiqatdan chekinib, o'z badiiy versiyasini yaratganligidir.

Romantizm shu davrda Yevropaning boshqa mamlakatlari (Italiya, Ispaniya, Avstriya, Daniya, Shvetsiya, Vengriya, Ruminiya, Polsha)ga kirib bordi. Milliy mustaqillik g'oyasining yetakchilik qilishi ma'rifatparvarlik an'alaridan yuz o'g'irmagan AQSHda ham romantizmning rivoj topishiga imkoniyat yaratdi. Romantizm, shuningdek, Osiyo mamlakatlari (Hindiston, Xitoy, Yaponiya) da ham o'ziga xos ifodasini topdi. O'rta Osiyo mamlakatlarida Romantizm, Yevropa mamlakatlari adabiyoti va san'atidagi singari, izchil oqim sifatida shakllanmadi. XX asrning 10-20-yillarida jadid adabiyotida taraqqiyatparvarlik g'oyalarining targ'ib etilishi, xuddi shunday jarayon kino ("Qasam", "Tohir va Zuhra", "Alisher Navoiy" filmlari) va teatr ("Tor-mor", "Uyg'onish", "Buyuk kanal", "Sharq tongi" spektakllari) va boshqa san'at turlarida ham kechdi.

Romantizm turli mamlakatlarda turlicha namoyon bo'ldi: Fransiyada ehtiros va shijoat, Germaniya, Avstriyada noliish ohanglari, yo'qolgan ideallarni qo'msash tuyg'ulari, diniy zo'hdlik yetakchiligi bilan ajralib turadi, Amerikada romantik fantastika, zo'hdlik kayfiyatidagi asarlar maydonga keldi. O'zbekiston tasviriy san'atida romantizm tamoyillari XX asrda mungli lirik kayfiyatli Usta Mo'min (A.Nikolayev), ehtirosga to'la O.Tatevosyan, A.Volkov, keyinroq V.Melnikov, V.Burmakin, J.Umarbekov, A.Aliqulov asarlarida namoyon bo'ldi [3].

Natijalar. Romantizm, V.Belinskiy formulasiga ko'ra, "idealga moslab hayotni qayta yaratish", ya'ni jamiyatda orzu qilingan turmushni tasvirlashdir. Jamiyatdagi real olamni o'zgartirish, uni go'zal va mukammal hayot tarzida ko'rsatishdir, modomiki, hayot qahramonlarining ideal bo'lgan yuksak, aql kuchiga tayangan kuch-qudrat va mo'jizakorligini ideallashtirishdir.

Romantizm yozuvchining mutlaq ideallarga erishish hissini uyg'otadi. Bu metod asosida yaratilgan asarlardagi qahramonlar afsonaviy mo'jizakor kuch-qudratga ega qilib ta'riflanadi.

Ijodda va hayotda insonparvarlik, kishini qadrlash unga muhabbat va hurmat bilan qarash va uni anglashdir. Bu omillar hamma romantik nomoyandalarning harakatida yetakchi dard darajasiga ko'tarilgan, abadiy hayot bag'ishlaydigan "hamma xalqlarda va hamma zamonlarda umumiy bo'lgan hodisadir" [4, 243-244].

O.Blum va L.Trillinglar Romantizm abadiy va takrorlanib turadigan hodisaga aylandi, – degan fikrni ilgari suradilar va ularning tavsiflariga ko'ra, yillar o'tsa-da, romantizm mohiyati tobora chuqurroq aksini topaveradi.

Romantik davrda haqqoniylik faqat xohish-istak bo'lib qolmay, unga erishish hissini uyg'otdi. Bu davr vakillari subyektiv hissiyotlar, tabiat xususidagi mushohadalar va ijodiy maylardan ko'ra yangi resurslar, texnikalar va sarmoyaga ega mamlakatning iqtisodiy infratuzilmasi haqida qayg'urish afzalroqdir, degan fikrlardan yiroq bo'lishgan. Shuningdek, siyosiy va iqtisodiy mavzular atrofidagi adabiy asarlar shu zamonning ustuvor masalalari va qadriyatlarini o'zida aks ettirgan. Xuddi shu tarzda falsafiy asarlar ham o'z davrining muammo va tashvishlarini yoritib, ijodkorlarning shaxsiy o'y-fikrlari bilan birgalikda insoniyat tajribasiga asoslangan edi.

Keyinchalik romantizm g'ayriijtimoiylik, ijodiylik va o'ziga xoslik yetishmaydigan madaniy muhitlarga qarshi ijobiy ta'sir ko'rsata boshladi. Albatta, romantik davrning ilk va yirik asarlari inson tabiati va fe'l-atvori xususiyatidagi ma'ruzalar, manifestlarni o'z ichiga olgan edi. S.T.Kolrijning

“Adabiy biografiya” (“Biographia Literaria”), P.B.Shellingning “She’riyat mudofaasi” (“Defence of Poetry”) va U.Vordsvortning “Lirik balladalar” (“Lyrical Ballads”) va “Muqaddima” (“Preface”)sini bunga misol qilish mumkin. Yuqoridagi nasriy asarlarda romantik shoirlarning dunyoqarashlari naqadar keng qamrovli ekanligi yana bir bor isbot etiladi. Ularning g’oyalari Uyg’onish davri namoyandalari fikr-mulohazalaridan tubdan farq qilishi yaqqol seziladi va romantizmga xos asosiy xususiyatlar ishlab chiqilib amalda tatbiq etiladi. Bu kayfiyat, masalan, U.Vordsvortning “Muqaddima” (“Preface”)sida quyidagicha qayd etilgan: “Oddiy narsalar (yozishga loyiq bo’lgan) g’ayrioddiy usulda taqdim qilinishi lozim” [5]. Xuddi shu taxlitda, romantiklar eng oddiy kundalik voqealar, his-tuyg’ular va tajribalarni kutilmagan, noodatiy hollarda ifoda etish nazariyasini ilgari surishdi.

P.B.Shelli ta’kidlaydiki: “Bashariyatning buyuk siri sevgidir. Inson go’zalligi esa uning aql-idroki, xatti-harakatlari va odamiyligi orqali belgilanadi. Komil inson chuqur mushohadali va shiddatli bo’lish shart. U o’zini boshqa odamlar o’rniga qo’yib ko’ra olishi, ularning dard-alami va quvonchlarini o’ziniki deb qabul qilishi lozim”[6].

Muhokama. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib xulosa qiladigan bo’lsak, romantizm odamlarda g’ayrioddiy va kutilmagan voqealarga boy asarlar orqali umid uchqunlarini yoqdi. Bu davr ruhi insoniyatni yangicha orzu qilishga, tasavvur qilishga, xayolot osmonida parvoz aylashga, ongli va ongsiz orzu-havaslar o’rtasidagi chegarani taftish etishga imkon yaratdi [7].

Tasviriy vositalar masalasida shuni aytish lozimki, romantizm vakillari ko’pincha hayajonli, ko’tarinki nutq yaratishga uringanlar. Xuddi shu maqsadda romantizmga epitet, o’xshatish, metafora, jonlantirish, giperbola va boshqa badiiy vositalaridan keng foydalanilgan [8].

Yevropada romantizm adabiyoti XVIII asrning oxiri va XIX asrning boshlarida shakllandi. 1789-1794-yillardagi birinchi fransuz burjua inqilobi Yevropada feodalizm

asoslariga zarba berib, burjua munosabatlarini maydonga keltirdi. Feodal tartiblari o’rniga kelgan burjua tartiblari odamlar ongida, fanda, madaniyat va adabiyotda, san’atning barcha sohalarida keskin o’zgarishlarga olib keldi. Eski tartiblarga tarafdor bo’lgan dvoryan va aristokrat guruhlarini inqilob natijalaridan norozi bo’lib, o’tmishga yuz o’girdilar. Ularga mansub yozuvchilar O’rta asrni, dinni feodal tartiblarini maqtab asar yozdilar va shu tufayli reaksiyon romantiklar deb nom oldilar. Xalqning intilishlarini ifodalovchi guruhlar ham inqilob natijalaridan norozi bo’ldilar. Ammo bular reaksiyon romantiklardan farq qilib, oldinga, kelajakka boqildilar. Bular ma’rifat, ozodlik, tenglik, birodarlilik g’oyalari sodiq bo’lib qoldilar. Shuning uchun ham bu guruh taraqqiyparvar romantiklar deb nom oladi. Taraqqiyparvar romantiklar mehnat ahlining manfaatlarini himoya qilib chiqdilar, ozodlik uchun olib borilayotgan kurashga xayrxohlik bildirdilar. Taraqqiyparvar romantizm vakillaridan Angliyada J.Bayron, P.B.Shelli, Volter Skott; Fransiya V.Gyugo, Jorj Sand; Polshada Adam Mitskevich, Yulius Slovatskiy va boshqalarni ko’rsatish mumkin. Bular oddiy xalqqa ishonch bilan qaradilar. Ularning taqdiriga, urf-odatlariga, milliy an’analariga, og’zaki ijodiga ijobiy munosabatda bo’ldilar. Taraqqiyparvar romantiklar deyarli barcha janrlarda ijod qildilar. Bu esa ular yozgan asarlarning rang-barang, ta’sirchan bo’lib chiqishini ta’minladi. Obrazlarning boyligi va rang-barangligi, chuqur lirizm, hayotiy voqealar tuginidagi murakkabliklar va qarama-qarshiliklarni ko’ra bilishi bilan taraqqiyparvar romantiklar jahon adabiyoti rivojida yangi bosqich yaratdilar [9]. Bu yondashuvlar orqali badiiy adabiyotda o’z nazariyasini ishlab chiqib, asarlari orqali yangicha yondashuvlar kiritishdi.

Xulosa. Romantizm inson qalbining orzulari, iztiroblari, go’zallik va yuksaklikka intilishi orqali adabiyotda o’ziga xos davrni yaratdi. U nafaqat san’atda, balki jamiyat tafakkurida ham muhim burilish yasadi. Bugungi kunda ham romantizm g’oyalari adabiyotda, san’atda va hatto ommaviy madaniyatda o’z aksini topmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O’zbekistan, 2001. – 560 b.
2. Хомидий Х., Абдуллаева Ш., Иброхимова С. Адабиётшунослик терминлари луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1970. – 300 б.
3. Begmatov E., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mirzayev T. (rahbar) M.Tuxliyev., Umarov E., Xudoyberganova D., Xojiyev A. O’zbekiston Milliy ensiklopediyasi - R harfi. – Toshkent: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006-2008. – B. 239. – 321 b.
4. Umurov X. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2002. – 252 b.
5. Красавченко Т.Н. Уильям Вордсворт-роформатор поэзии и литературный критик. “Языкознание и литературоведение”. – С.244-256.
6. Шелли Перси Биши. Биография и обзор творчества. <https://www.winstein.org/publ/25-1-0-992>
7. Холбеков М., Мамарасулова Г. Появление представлений в английской литературе. Иностранная филология: язык, литература, образование. № 3 (2 (67)). 2018. – С. 5-9. <https://inlibrary.uz/index.php/foreign-philology/article/view/721>
8. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish: Oliy o’quv yurtlari talabalari uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2008. – 368 b.
9. Бобокулов Ю.Ф., Кўчимов Қ.У. XIX аср романтизм ва реализм адабиёти. Э-адабиёт.уз. <https://adabiyot.islamonline.uz/jahon/jahon-adabiyoti-tarixi/311-jahon-tarixi.html>.